

Kovács Krisztina

Elsüllyedt világok

Szilágyi Miklós: *Személyes emlékezet, élettörténet, szépirodalom*

A közelmúltban elhunyt jeles néprajztudós főként az elmúlt évtizedben írt tanulmányainak válogatása, ahogy is sugallja, a mikrohistóriai mezőben helyezi el most közreadott, főként a folklorisztika tárgykörében született írásait. A válogatás annál is inkább izgalmas, mert a pályája kezdetén, és annak első szakaszában a tárgyi néprajzi témákat preferáló, legfontosabb, legtöbbet idézett munkáit (*Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika: A tiszai halászat történeti-néprajzi elemzése*. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszéke, 1992, *A tiszai halászat: Az eszközök és fogási módok történeti változásai*. Budapest, Akadémiai, 1995) elsősorban etnográfusként jegyző kutató a későbbiekben a történeti folklorisztika és az etnológia felé forduló kérdéseket is látókörében tartott.

A kiindulópont, a néprajztudomány mindenkori helyzetének körbejárása egyébként is, mindig is módszertani is volt. A tárgyi néprajz művelői, főként a történelmi előképzettségű néprajzosok (az '50-es, '60-as években az ELTE néprajzi képzésében Tálasi István tanítványai) és a folklór specialistái, a főként irodalmár előképzettségű kutatók (az Ortutay Gyula körül csoportosulók) a 20. század közepén munkamódszereikben és kutatói habitusukban is elkülönültek egymástól. A parázs tudománytörténeti és módszertani vitákat is eredményező paradigmaváltások utolsó nagy időszaka az 1990-es évek eleje volt, amikor a honi etnográfiának reflektálnia kellett a kulturális antropológia kutatási módszereire, valamint a magyar, illetve a közép-európai etnográfiára is ható szerepére. A Kulturwissenschaft, az Alltagsgeschichte mint a mikrohistoria résztémái a heves disputa után végül a magyar néprajzba is jótékony módon szivárogtak be, nem véletlen, hogy a hazai néprajzi tanszékek közül több nemcsak profiljában, hanem nevében is szerepeltette a kulturális antropológiát.

A debreceni egyetemen végzett, mesterének elsősorban Ujváry Zoltánt tekintő Szilágyi Miklós elmúlt évtizedbeli kutatásai és kötetei e fent vázolt progresszív kultúratudományos diskurzus szempontjainak úgy felelnek meg és mindemellett úgy számítanak frissnek, hogy szerzőjük valójában a néprajztudomány klasszikus módszereinek művelője. Szövegeiben sokszor jelzi ugyan az elmúlt évtized polémiáinak főbb pontjait, ám ahelyett, hogy állandóan ezek körül köröznö, ösztönösen is remek, módszertanilag is mintaszerű módon talál rá a modernizálható keretekbe is illeszthető témákra. Ez a habitus már a szerző 2006-os munkájában

(*A személyes paraszti tudás érvényessége: Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében*, Bp., 2006) is szépen bontakozott ki, az ez után következő, forrásközlésekre épülő, szintetizáló munkáiban pedig mintha a nyugat-európai mikrohistóriai tendenciák ívét látnánk kibontakozni. Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok* (*Il formaggio e i vermi*, 1976), Arthur E. Imhof *Elveszített világok* (*Die verlorenen Welten*, 1983), Natalie Zamon Davies *Martin Guerre visszatérése* (*The Return of Martin Guerre*, 1983) című kötetei a közelmúlt ez irányú kutatásának olyan mintaszerű szövegei, amelyek egy valós és olykor fiktív tulajdonságokból összerakott főhős alakján és nézőpontján keresztül vállalkoztak egy kis közösség egy jól körülhatárolható időszakának minél pontosabb leírására. Tették ezt úgy, hogy választott „kistörténeteik” elmesélése közben a cél valójában a nagy folyamatok érzékeltetése volt. A magyar mikrohistoria egyik utolsó ilyen remek vállalkozását a történettudomány termelte ki. Kövér György kiváló munkája, *A tisztaeszlezi dráma* (2011), a Solymosi Eszter-ügy kapcsán a falu, a közösség életmódtörténetét is elképesztő alapossággal vizsgáló monográfia, e szemlélet világszínvonalú példája. Szilágyi Miklós néprajzi kutatásai, úgy tűnik, erről a módszertani alapról ugranak el, ezt a szemléletmódot érvényesítik következetesen.

Szilágyi *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció* (2009) című kötete a modernizálódó keretek között eltűnő, elillanó paraszti életforma dokumentálásának legfontosabb kérdéseire reflektált. Az ezt követő, *Finesszel köll élni: A háború és a hadifogság a szóbeliségben* (2011) című, az első és második világháborús katonatörténeteket mint kvázi „paraszti emlékiratokat” közlő munka is teljesíti a mikrotörténeti kutatás minden lényeges szempontját. A kulturális antropológusok metodológiai bibliájaként használt Clifford Geertz-teoréma, a „sűrű leírás” fogalma a hazai mikrohistoria jelesei, köztük Gyáni Gábor számára, olyan kritikával illetett kiindulási alap, amely minden kisebb vagy nagyobb korrekciója ellenére megkerülhetetlen bázis. Gyáni Wolfgang Kaschuba és mások nyomán gondolja tovább Geertz elméletét, méghozzá úgy, hogy a vizsgálati módszerekben Kaschuba tézisének tekinti kiindulásnak, jelesül hogy a „mindennapi élet történetében a társadalomtörténet újfajta megközelítése kristályosodik ki”. (Gyáni G.: *A mindennapi élet mint kutatási probléma*, Aetas, 1997/1. sz.)

A hétköznapi történetéből a változásokat detektálni, a kibontakozó új életformákra rálátni, a modern forráskritika, az egymás társtudományaiként szolgáló területek (történettudomány, régészet, néprajz, etnológia, kulturális antropológia) egyik legfontosabb vállalása. Szilágyi Miklós kutatásai valóban ezt, a nyitottságot és fegyelmet egyszerre követelő interdiszciplináris megközelítést követik. Mindehhez sokszor az objektivitás és a „részt vevő megfigyelés” sikeres stratégiáit egyszerre követelő kutatási tárgyat és közegeket választ. Jól látszik ez a saját családjának és jól ismert szocializációs közegeinek szisztematikus számbavételét szondázó írásokban. A feladat a jól ismert terepen csak látszólag könnyű: a távolság és a közelség dimenzióit együtt megvalósító közegekben az adatfelvétellel szigorú következetességének és a szintézisre nyitott szemléletnek egyszerre kell megvalósulnia. Az új válogatás írásait olvasva jól látható, ennek a sokszor nem csak izgalmakat tartogató anyaggyűjtésnek mindig lehetnek érdekes hoza-

dékai. Bár mindez a tudós korábbi nagyobb projektjeiben is szépen rajzolódott ki: közülük a tiszafüredi paraszti alapú kispolgári kultúra 20. századi változásainak közbenjárását célul kitűző adatgyűjtés (*Családtörténet két hangra*, 2014) a fent említett nemzetközi munkák méltó párhuzama.

Szilágyi legújabb gyűjteménye persze elsősorban tisztelgés saját tudományos és szellemi közege, mesterei előtt, nem véletlen, hogy az éppen a kötet kiadásának évében elhunyt Ujváry Zoltánnak dedikálja könyvét. A folytatás is beszédes, a könyv első egysége (*Napló, emlékirat, regény*) egy Ortutay Gyula naplójáról írt recenzióval indít. Ám a néhány éve nagy visszhangot keltett naplókötetek ismertetésén túl más is történik: Szilágyi egy ellentmondásos figura őszinte valamását közös tudományterületük történetének és módszereinek felskiccelésére is felhasználja. A néprajzsként kiváló, ám politikusként vitathatatlanul „sötét alakként” működő Ortutay naplójában kíméletlen őszinteséggel ír mérhetetlen opportunizmusáról. A szocialista kultúrpolitika évtizedeinek vélhetően Aczél Györgyhoz hasonlóan szimbólummá vált szereplője, akinek ténykedése ugyanannyit használt a magyar néprajztudománynak, mint amennyi kárt okozott neki, egy, a nem a körébe és iskolájába tartozó néprajzos szemével láttatva sokat elárul annak tudománypolitikai viszonyulásáról is. A recenzens ugyanis úgy koncentrálni indulatok nélkül a problémára, még erre a problémára is, hogy a tudományterületét is megosztó kérdésekről szólva, valahogy mégis mindig a jelenséget magát helyezi középpontba.

A kötet első része szerzője irodalmi előképzettségére és érdeklődésére fókuszál, a szépirodalmi szövegeket mint néprajzi forrásokat előtérbe helyező írások közül válogat. Köztük a polihisztorként a tudományágakat még átfogni tudó Móra Ferenc írásainak néprajzi aspektusait kutató rövid jelentés, vagy az *Orosháza történetét* recenzáló írás (*Orosháza népelete hármás tükörben*) valójában témájuk mellett Szilágyi a paraszti kultúrát érintő legfontosabb érdeklődési szempontjait is körvonalazzák. A 20. század, az átalakuló, eltűnő, kapitalizálódó paraszti életforma, a kisvárosiasság kereteiben felszívódó, iparosodó parasztság differenciálódásának problémái mind kiemelt szerepet kapnak ezekben a tanulmányokban. A tanulmányokban, amelyek mindig visszatérnek a tudós számára legfontosabbra, a néprajzi források kezelésének problémájára. A „paraszti emlékirat”, az orális hagyományban élő, az adatfelvétellel tollba mondott és a valódi kéziratban maradt, „önálló folklórműfajként” definiálható anyagok, naplók, visszaemlékezések, azok a legfontosabb primer adatnyerő helyek, amelyek tanulságait a modern néprajztudomány, főként a valóban komparatív módszerekkel dolgozó etnológia hasznosítani tudja. Arról a sajátos közép-európai etnológiáról van szó, amely már nem a kezdeti felfogás szerinti, elsősorban az Európán kívüli világokra, azok jelenségeire mint „egzotikumokra” tekintő részterület, hanem a saját kultúra életmódtörténeti kutatásaiba integrálható egység.

Szilágyi források iránti elkötelezettségének, a tudományágak közt könnyedén átjáró módszereinek számos bizonyítéka közül csak egy, hogy a hasonló módon sokféle jártasságot igénylő jogi néprajz kutatásának fontos írásait is jegyző néprajzról van szó. Az ott kidolgozott módszert, az orális és az írásbeli hagyomány határmezsgyéjén mozgó adatok szerepét gondolja tovább e válogatás több írása

is, köztük a *Jegyzetek a paraszti emlékiratról*, amely a szépirodalmi szövegeket (Szilágyi példái Móricz *A boldog embere* és Csalog Zsolt *Parasztregénye*) mint a forrásközlő által prezentált dokumentumot is értelmezi. A pseudo-emlékiratokként meghatározott szépirodalmi szövegek kellően szigorú forráskritika alá vett vizsgálata és alkalmazása e kötet egyik legfontosabb eredménye.

Az irodalmi szövegek néprajzi forrásként való használatának tanulságos példája a *Puszták népéről* írt kis elemzés, amely Illyés klasszikusát öröndetes módon emeli el a sablonos és közhelyszerű értelmezési mezőből. A szocialista esztétika piederstálra emelt darabja, amely évtizedekig alkalmat adott arra, hogy a szociográfia a paraszti létforma ábrázolásának realista kiáltványaként, egyúttal valljuk meg, sokszor végtelenül unalmas és korszerűtlen zsánerként értelmeződjön, valójában hihetetlenül izgalmas forrás. Szilágyi produktív olvasatában a pusztai, majorságbeli mikrovilág és a falu közötti átjárás nehézségei nemcsak a szociokulturális miliő differenciált láttatásának eszköze lesz, hanem a modern kulturális antropológia egyik legfontosabb szociometrikus egysége, a köztesség etnográfiaiban, kulturális antropológiában használt fogalmának plasztikus megjelenítési formája. Az Illyés által ábrázolt majorságbeli világ így válik az Arnold van Gennep-i liminalitás egyik szép példájává, a kirekesztések, beavatások, bekerülések és kizárások rendszerének elmagyarázására szolgáló fontos szépirodalmi szöveggé.

A tanulmánygyűjtemény e kérdéseket tárgyaló első egysége után a *Háború, hadifogság, forradalom* a folklorisztika és az elsősorban összehasonlító módszerekkel dolgozó etnológia módszereinek engednek szabad teret. Az itt közölt írásokban nemcsak az egyébként kézenfekvő módon következő megállapítások izgalmasak, jelesül, hogy a paraszti társadalmakban a mindenkori háborúk és a katonaság a kiszakadással járó meghatározó élmények egyike, mint ilyen persze sokszor kiszínezendő, felnagyított élmény. Az igazolható párhuzamok között nemcsak a szépirodalmi szövegek forrásként való használata tanulságos: az „önmagát »ismétlő« történelem”, a magyar történeti gondolkodás és identitás leglényege, a függetlenségi törekvéseinket elnyomó „idegen hatalmak” és az árulások történetei a népi kultúrába „lecsorogva”, annak dimenzióiban válnak fontossá. Ebben a modellben a mindenkori „kisember” az a figura, aki résztvevője az eseményeknek, aki valamit mégis tett a kiszolgáltatottság ellenére, mindehhez a Szilágyi által felvett adatok és az adatközlők vallomásai árnyalt képet nyújthatnak. A *háború népi emlékezete* című fejezetben a fogság mint szenvedéstörténet, de mint túlélési technikákat kitermelő szenvedéstörténet jelenik meg tendenciózusan. Az obsitos történetek, a „háryádák” elemeinek felbukkanása az első és második világháborús történetekben szintén a további kutatás fontos eleme.

A kiállításában is szép, igényesen szerkesztett könyv egyik fénypontja, a legproduktívabb, legizgalmasabb, nem melleleg élvezetes stílusban megírt tanulmányokat szerepeltető rész, az elsősorban folklorisztikai tárgyú írásokat hozó harmadik egység (*Szokások, szólások, szövegemlékek*). A kisújszállási és kenderesi kollektív emlékezetben élő Horthy család és a falu kapcsolatát szondázó írások (L. *Kisújszállási szövegemlékek a kenderesi Horthy-családról*), amellet hogy roppant

szórakoztató olvasmányok, a kultuszok lokális változatainak működését mutatják meg mintaszerűen. A szóban forgó tanulmány idevágó részlete plasztikusan világít rá egy módszertanilag is hibátlan érvelés eredményére: „*Halvány nyoma sem fedezhető fel ugyanis annak, hogy bármelyik elbeszélő a maga politikai állásfoglalása igazolásaként (...) idézte volna személyes emlékeit.* (231.) (...) Azt példázzák tehát ezek a sok témáról folytatott adatgyűjtői beszélgetéseim közben rögzített »élményelbeszélések«, »igaz történetek«, hogy az adott szituációban, az interakcióban részes »közember« megítélése szerint »nagy embernek« minősülő személyiségek azzal szokták felkelteni az érdeklődést: a tényszerű hitelességre-pontosságra törekvő szövegbe emelést is kikényszerítő közfigyelmet, ha olyan gesztusaik vannak, mint egy átlagembernek.” (232.)

Szilágyi Miklós könyve amellet, hogy a néprajztudomány iránt érdeklődők és a szakmabeliek érdeklődésére számot tartó szaktudományos válogatás, olvasmányos stílusával a tudományos ismeretterjesztés kritériumainak is megfelel.

(Kalligram, 2018)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap